

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ARTAN KRİZLER DÜNYAYI NEREYE GÖTÜRÜYOR?

Fahri ATASOY*

Atf: Atasoy, Fahri. "Küreselleşme Sürecinde Artan Krizler Dünyayı Nereye Götürüyor?", *Sosyologca*, Sayı 29 (2025), s. 169-187.

ÖZ: Küreselleşmenin ekonomik, siyasi, kültürel boyutlarıyla ilgili somut veriler bulmak mümkün olduğuna göre bilimin konusu yapılabilir. Teknolojideki hızlı yenilenme toplumları derinden etkilemiş ve küreselleşme adı verilen bir süreci doğurmuş görünmektedir. Siyasal alandaki dünya devletleri arasındaki ilişkilerin değişmesi de küreselleşmeyi etkileyen önemli gelişmeler arasındadır. Değişimlerin hepsi her zaman olumlu değildir. Toplumsal yapılarda ve toplumlar arası ilişkilerde bazı sıkıntılara ve krizlere de yol açmaktadır. Bu olumsuzluklar sebebiyle bir sürecin hemen sona ereceğine hükmetmek mümkün olmakla birlikte kolaycılık olarak yorumlanabilir. Bu makalede küreselleşme sürecinde ortaya çıkan önemli krizler ortaya konarak sürecin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Tarihsel süreçler hiçbir zaman düz çizgisel bir zeminde ilerlemez. Küreselleşme döneminde tek süper güç olarak öne çıkan ABD dahil bütün köklü milletler yeni dönemde oyunun parçası olmaya devam etmektedir. Bunların bazıları tarihsel, siyasi, jeopolitik, demografik, ekonomik, teknolojik bazı faktörlerin etkisiyle daha da güçlenmektedir. Yeni oyunlar ve yeni oyuncularla tarih devam etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Küreselleşme, Bilişim Devrimi, Soğuk Savaş, Küresel Krizler, Küreselleşmenin Sonu

Where Are Increasing Crises Leading the World in the Globalization Process?

ABSTRACT: Since it is possible to find concrete data on the economic, political and cultural dimensions of globalization, it can be made a subject of science. Rapid innovation in technology seems to have deeply affected societies and given birth to a process called globalization. The change in relations between world states in the political arena is also among the important developments affecting globalization. Not all changes are always positive. They also lead to some problems and crises in social structures and inter-societal relations. Although it is possible to conclude that a process will end immediately due to these negativities, it can be interpreted as taking the easy way out. In this article, an attempt has been made to analyse the process by presenting the important crises that have emerged in the globalization process. Historical processes never progress on a straight line. All deep-rooted nations, including the USA, which has emerged as the sole superpower in the globalization period, continue to be part of the game in the new period. Some of these are getting stronger under the influence of some historical, political, geopolitical, demographic, economic and technological factors. History continues with new games and new players.

Keywords: Globalization, Information Revolution, Cold War, Global Crises, End of Globalization

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 28.03.2025

Kabul Tarihi : 14.05.2025

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, fahriatasoy@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9201-3586

Giriş

Dünyada insanlar toplum halinde yaşarken kendi gerçekliklerini yaratıyorlar. Doğadan ve Tanrısal olandan farklı olan bu gerçeklik toplum bilimlerinin ilgi odağını oluşturuyor. Bilim felsefenin içinde olgunlaşıp nesnel olana yöneldiğinde bağımsız bir bilgi disiplini oldu. Önce doğa bilimlerinde büyük başarılar elde etti. Kendi nesnel alanını belirledi, kendi yöntemini geliştirdi, kendi kuramlarını hazırladı. İncelediği gerçekliğin içindeki olayları ve olguları sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklamaya çalıştı. Kuramlar birer mantıklı, tutarlı, detaylı açıklama denemesi oldu. Doğa bilimlerinden sonra insanla ilgili gerçekliğin çözümlemesi amacıyla toplum bilimleri kuruldu. Bu alanda işler daha zordu ve uzun süre yöntem tartışması devam etti. Sınırlar çizilmeye ve farklı disiplinler oluşturulmaya özen gösterildi. İnsanların toplum halinde yaşamasından doğan tarih, devlet, hukuk, ekonomi, kültür ve diğer bütün toplumsal olaylar bilimin konusu haline geldi. Bugün dünyada olup bitenleri anlamak ve açıklamak için çaba sarf eden çok sayıda disiplin ortaya çıkmış oldu.

Küreselleşme konusu toplum bilimlerinin ortak paydasında yer alan yeni bir olgu. Olgunun iki boyutu var: birisi tarihsel süreçte meydana gelen olaylar silsilesinin yarattığı küreselleşme olgusu; diğeri dünyayı yönetmek isteyen bazı güçlerin kurguladığı planlar ve politikalar kısmı. Bunlar çoğu zaman ayırt edilemeden iç içe girmekte ve çözümlemeye oldukça önemli zorluklara sebep olmakta. Dolayısıyla küreselleşme konusunda yazılanlar gerçekliği bütün çıplaklığıyla ortaya koyabilecek açıklıkta olmayacak. Ancak küreselleşmeyi anlamak için birer deneme mahiyetinde olacak. Küreselleşme tarihi süreç içinde dünya insanların katettiği safhalardan birisi olarak bilim ve düşünce dünyasının konusu olarak tartışılacak. Üzerine her yazılan ve söylenen açıklama her yönüyle açıklayamayacak. Fakat bir cephesini görmemizi sağlayacak. Küreselleşme üzerine çalışanların ve eser ortaya koyanların metinleri bu bağlamda değerlendirilmelidir. Küreselleşme krizde mi yoksa bitti mi sorularının cevabını aramak bu bakımdan önemlidir.

Dünya tarihinde belli özelliklere sahip olduğu düşünülen dönemler, düşünürler ve bilim insanları tarafından sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında en çarpıcı sınıflandırmalardan birisi Alvin Toffler'a aittir. Toffler dünya tarihinde en belirgin üç dalga tespit eder. Birinci dalga tarım, ikinci dalga sanayi ve üçüncü dalga henüz netleşmemiş olan yeni süreçtir. İçinde yaşadığımız üçüncü dalga hakkında yapılan analizler ve değerlendirmeler küreselleşme kavramı altında toplanmaktadır. Kavram bir gerçekliğe dayalıysa anlam kazanır, yoksa kavram olmaktan çıkar. Küreselleşmenin durumunu anlamak ve açıklamak için kavrama karşılık gelen olgular incelenmelidir. Eğer küreselleşme sona mı erdi tartışması yapacaksa buna karşılık gelen olaylar ve olgular değerlendirilmelidir. Bu yazının kapsamı küreselleşme sürecinin nasıl bir yöne gittiğini sorgulamaktır. Gerçekten küreselleşme kavramına karşılık gelen olgular varlığını devam ettiriyor mu yoksa farklı bir boyut mu ortaya çıktı sorusu temel tartışma konusudur.

Bilişim Devrimi ile Başlayan Yeni Dönem

Küreselleşmenin varlığına delalet eden en önemli olgusal gelişme teknoloji alanında görülmüştür. Sanayi devriminin yarattığı yeni toplumsal düzen karşımıza "sanayi toplumu" adı verilen bir olguyu çıkartmıştı. Sanayi toplumunun öne çıkan bazı özellikleri vardı. Tarihi süreçte bu özellikler değişmeye başladığında artık yeni döneme farklı isimler aramak gerekti. Yeni Çağ'da meydana gelen değişimler, farklı boyutlarda farklı kavramlar ile ifade edilmişti. Sanayileşmenin yarattığı ekonomik sistem kapitalizm, genel yenilik aşamaları modernlik adıyla kavramsallaştırılmıştı. Dolayısıyla sanayi sonrası ifadesi doğal olarak kapitalizm ve modernleşme sonrası olarak da karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme bu bağlamda ortaya çıkan yeni tarihsel döneme verilen bir isim olmuştur. İnsanlık tarihi yeni bir döneme girmiş ve bu dönem için küreselleşme kavramı öne çıkmıştır.

Sanayi Devriminin etkileri sürerken, çok daha farklı gelişmeler görülür. İkinci Dünya Savaşı sonrası Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga* (The Third Wave) adını verdiği eserinde dünya tarihini üç önemli döneme ayırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre sanayileşme dalgası en üst noktasına vardığında, tam olarak ne olduğu anlaşılamayan, ancak her şeyi etkisi altına alan yeni bir üçüncü dalga başlamıştır. Bunlar birbirinden belirgin sınırlarla ayrılmayıp iç içe süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Bir başka sosyal bilimci Peter Drucker, ortaya çıkmaya başlayan yeni toplumu *Kapitalist Ötesi Toplum* (Post Business Society) olarak adlandırmaktadır. Drucker kapitalist sonrası topluma doğru bir kayış olduğunu gözlemler. Yeni ve farklı bir topluma geçmekte olduğumuzu gören Drucker, bunun komünizmin çökmesinden sonra daha kesin belli olduğunu iddia eder. Buna göre, yeni toplumun temel ekonomik kaynağı, yani iktisatçıların deyimiyle üretim araçları sermaye, emek ya da doğal kaynaklar değil bilgidir ve bilgi olacaktır.² Daniel Bell ise 1970’lerde gelmekte olan toplumu tanımlamak için *Sanayi Sonrası Toplum* (Post-Industrial Society) ifadesini kullanmıştır. Bell, sanayi sonrası toplumun toplumsal yapısı ve bunun politik sonuçları konusunda kendi teorisini geliştirir. Batı dünyasının sanayi toplumundan, sanayi sonrası topluma geçiş sürecinde olduğu görüşü Bell’in temel tezidir.³

Dünyada sanayileşmeyle ortaya çıkan toplumsal yapının değişmeye başladığı, entelektüeller arasında genel kabul görür. Gelmekte olan bu yeni süreçle ilgili farklı adlandırma teklifleri yapılır. Fritz Machlup *Bilgi Ekonomisi*, Zbignev Brezenski *Teknotronik Çağ*, Amita Etzioni *Modernlik Sonrası Çağ*, Ralf Dahrendorf *Hizmet Sınıflı Toplum* adını kullanmışlardır. Elektronik alanında büyük başarıları imza atan Japonya’da bilgi toplumu kavramı öne çıkar. Yoneji Masuda yeni ortaya çıkmakta olan topluma *Enformasyon Toplumu* (Information Society) adını verir.⁴ Teknolojinin etkisiyle değişmekte olan ve ortaya çıkmaya başlayan yeni toplumun tanımlanmasında bu tanımlama daha fazla kabul görmüştür. Küreselleşme kavramından önce “Bilgi Toplumu” kavramı sıklıkla kullanılmıştır.⁵

Bilişim teknolojileri alanındaki gelişmeler toplumsal yapılarda önemli değişimler yaratmaktadır. Yirminci yüzyılda insanoğlu teknoloji alanında her geçen gün farklı bir yenilikle karşı karşıya gelmiştir. Bu kapsamda ilk olarak önemli atılımlar elektronik alanında gerçekleşmiştir. Elektronik alanındaki icatlar medya ve iletişim teknolojilerinin gelişmesini ve toplum üzerindeki etki gücünü artırmıştır. İnsanlar artık dünyanın en ücra köşelerinde meydana gelen haberlerden anlık haber alabilmektedir. Haber (enformasyon) akışı kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Birbirinden uzak coğrafyalarda farklı devletler ve kültürler içinde yaşayan insanlar hakkında verilen haberler yabancı kavramını zayıflatmıştır. Bizim köydeki insanların haberlerini almakla bizim dünyadaki insanların haberlerini almak arasında sıkı bir benzerlik kurulmuştur. Artık ülkelerin sınır duvarları da olsa güvenlik önlemleri de olsa haber geçişi önlenemez duruma yükselmiştir. Bilgi toplumu veya küreselleşme olarak adlandırılacak yeni dönem başlamış durumdadır. Dönemi ifade etmek için kullanılan küreselleşme kavramını tanımlama girişimleri geniş bir literatür oluşturmuştur. Örneğin Robertson küreselleşmenin tek düze, standartlaşmış bir global kültürün egemenliğine dönüştürmek olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre “küresellik teriminin, siyasal ve başka tür kampanyalarda, geçmişte aşağılayıcı bir anlamda ‘tek-

¹ Toffler, Alvin. *Üçüncü Dalga*, çev. A. Seden, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981, s. 28.

² Drucker, Peter F., *Kapitalist Ötesi Toplum*, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994, s.16.

³ Poloma, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s.326.

⁴ Bozkurt, Veyssel. *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000, s.21.;

⁵ Lefeber, Walter. *Michael Jordan ve Yeni Küresel Kapitalizm*, Çev. Aysel Morin, İstanbul: Cep Kitapları, 2001, s.7.

dünyacılık', ya da 'kozmpolitizm' gibi ideolojik terimlerle betimlenen" bir aşağılamaya maruz kaldığı görülür.⁶

Yeni dönemde bilgi teknolojilerindeki gelişmeler devam etmiş ve küreselleşme iddiasının olgusal boyutu güçlenmiştir. İnsanoğlu bilgisayar teknolojisiyle tanıştırmış ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren mikro bilgisayarların geliştirilmesi ve maliyetlerinin azalmasıyla daha geniş bir alana yayılmıştır. Bunun yanı sıra bilgisayar sistemlerini birbirlerine bağlayan telekomünikasyon sistemi 'internet' adıyla toplumsal hayata girmiştir. Küresel iletişimin ve etkileşimin teknolojik alt yapısını güçlendirmiştir. Bu anlamda ortaya çıkan gelişmeler hayatına girdiği toplumların ekonomilerinden eğlencelerine, kültürlerinden eğitimlerine, haberleşmelerinden bilimsel araştırmalarına, hukuklarından siyasal/bürokratik yapılarına kadar birçok alanda köklü dönüşümlere sebep olmuştur. Bir yandan silah sanayisi ve diğer yandan uzay teknolojisi alanındaki çalışmalar devam ederken bunlara alt yapı sağlayacak ve destek olacak bilgi ve iletişim teknolojisi hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönüşümün 'bilişim devrimi' veya 'bilgi çağı' gibi adlandırmaları kuvvetlenmiştir. Bir yandan da küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukları gören düşünürler eleştirel bir gözle değerlendirme yapmaktadırlar. Buna göre küreselleşme denilen süreç, ayrıcalıkların ve mahrumiyetin, servetin ve yoksulluğun, kaynakların ve acizliğin, gücün ve güçsüzlüğün, özgürlüğün ve kısıtlamanın yeniden dağıtımında yankılanır. Bu şekilde dünya çapında bir yeniden tabakalaşma, yeni bir toplumsal kültürel hiyerarşi oluşmaktadır.⁷

Dalgalar halinde iç içe geçmiş süreçlerin dünyayı yeni bir toplumsal sürece getirdiği artık genel kabul görmektedir. Yirminci yüzyılın son yıllarında etkisini iyice gösteren bilişim teknolojisinin tarihte önümüze yeni bir süreç açtığı ve bu sürecin dünyayı nasıl küreselleştireceği ve kültürler arası etkileşimi nasıl etkileyeceği önemli problemlerden birisi olarak görünmektedir. Kitle iletişim ve bilgiye ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişme, dünya üzerindeki kültürlerin varlıklarını koruma, diğer kültürleri etkileme mücadelelerini elektronik otoyollara hâkimiyet mücadelesine indirgemiş, üçüncü dünya savaşı, internet savaşlarına dönüşmüştür. Devlet sınırlarını eriten bu teknoloji, gün geçtikçe ucuzlayan, daha geniş kitlelerin faydalanmasına gittikçe açılan bir hâl alırken, kültürlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.⁸ Bir taraftan egemen kültürlerin yayılmasıyla kültürel homojenleşme yaşanırken, diğer yandan farklı ve köklü kültürlerin kendilerini tanıtmaya ve ortaya koymaya imkânı doğmaktadır.

Telekomünikasyon alt yapısı ve bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişmeler internet adı verilen ve bütün dünyayı saran bir ağ kurulmasına imkân vermiştir. Bilgi toplumu ve bilgi çağının simgesi olan Internet, teknik olarak, birçok bilgisayarın ve bilgisayar sistemlerinin birbirine bağlı olduğu, dünya çapında yaygın olan bir iletişim ağıdır. Bu iletişim ağı dijital teknolojiye dayalı olarak gelişmiştir. Dijital sistem bazı bakımlardan insanın sinir sistemine benzetilmektedir. Sibernetik adı verilen sistem tıpkı insanın sinir sistemine benzetilebilir.⁹ Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, özellikle de internetin oluşumu, bilgiye erişimi inanılmaz ölçülerde kolaylaştırarak insanların sosyal ve ekonomik hayatlarında yeni bir çılgır açmaya başlamıştır. Yeni ortaya çıkan bu gerçekliğe literatürde sanal (virtuel) kavramı kullanılmıştır. Elektronik haberleşmenin temel dayanağı olan dijital sistemler aynı zamanda sosyal hayatımızı tanımlamak için de kullanılmaya başlamıştır. Bilginin analogdan dijitale

⁶ Robertson, Ronald. *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev. Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.24.

⁷ Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s.81.

⁸ Özönder, M. Cihat. "Niçin Sosyal ve Stratejik Araştırmalar", *Kök Araştırmalar Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, Bahar, 1999, s.2.

⁹ Evliyaoğlu, Gökhan. "Sibernetik ve İletişim", U.T. 25.6.2002, <http://www.elektronikiletisim.com/felsefe24.htm>

dönüşmesi, fiziki varlıkların sanal hale gelmesine imkân vermektedir. Dijital hayat veya kültür kavramlarının temelinde yer alan dijital terimi ses veya görüntüyü (data) bir sayısal dizi şeklinde kodlayarak saklanması, iletilmesi veya işlevsel bir sistem haline gelmesini sağlayan sistemler için kullanılır. Çağımız bu bağlamda artık “dijital çağ” kavramı ile ifade edilmeye başlamıştır. Bu alanda meydana gelen köklü toplumsal değişimler sosyolojinin yeni bir disiplin geliştirmesine yol açmış ve dijital sosyoloji adı altında yapılan çalışmalar artmıştır. Konu bu bağlamda daha ayrıntılı olarak ayrıca analiz edilmelidir.

Değişen Dünya Düzeni ve Yeni Dönem

Küreselleşme tartışmalarına sebep olan değişimlerden birisi şüphesiz Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni dönemdir. Avrupa kapitalizmi karşısında şiddetli eleştiriler getiren Karl Marks'ın sistemleştirdiği sosyalizm ideolojisi 20. yüzyıldaki pek çok olaya damga vurdu. Marks, sanayileşmiş ülkelerdeki vahşi kapitalizmin karşısında proletaryanın devrim yapacağını ve sosyalizme geçileceğini öngörse de devrim ancak köylülüğün egemen olduğu Çarlık Rusya'sında gerçekleşti. 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik (sosyalist) Devrim ideolojinin pratik uygulama denemesi haline geldi. Burada sosyalist ideolojinin tecrübe edilmesi yanı sıra Avrupa dışında güçlenen bir imparatorluğun kendisini yenileme imkanını da görmek mümkün. Sosyalist devrim ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) [The Union of Soviet Socialist Republics (USSR)] kurulması, bugünkü küreselleşme olgusunu belirleyen en önemli gelişme oldu. Kurulduğu 1922 yılından itibaren 15 cumhuriyeti içine aldı. Dünyanın ilk Marksist-Komünist devleti, dünyanın en büyük ve en güçlü devletlerinden biri haline geldi. Yeryüzünün yaşanan coğrafyalarının yaklaşık altıda birini işgal etti. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan siyasi ortamda dünyanın iki süper gücünden birisi oldu. Dünya iki süper gücün kurduğu paktlar arasında belli bir süre Soğuk Savaş adı verilen silahlı çatışmazlık dönemi yaşadı.

Soğuk Savaş dönemi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın yeniden şekillendirilmesi olarak ifade edilebilir. 4-11 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Konferansı, yeni bir dünya kurulmakta olduğunun başlangıcı olarak kabul edilir. Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya olarak adlandırılan yeni “savaş sonrası düzen” küreselleşmeye giden yol gibidir. ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve SSCB Başkanı Stalin toplanarak, Uzak doğudaki durumun geleceği, Almanya'nın geleceği, savaş tazminatları, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu, Polonya meselesi İran ve Boğazlar konularını görüşmüşlerdir.¹⁰ Burada alınan kararlarla dünya yeniden şekillenmiş ve daha sonraki sürece “Yalta Düzeni” ifadesi de kullanılmıştır. İki kutup arasındaki gerilim ise çok geçmeden başlamıştır. 1946 yılında Churchill'in Amerika'nın Missauri Eyaletinde, Amerika Başkanı Truman'ın da bulunduğu bir platformda yaptığı bir konuşma bu gerilimi ifşa eder: “Baltık'taki Stettin'den, Adriyatik'teki Trieste'ye kadar Avrupa Kıtası üzerine boydan boya demir bir perde inmektedir”. Churchill'in yaptığı bu “Demir Perde” konuşması ve Stalin'in bu konuşmaya Sovyetler Birliği'nden verdiği cevap, batı dünyasında Soğuk Savaş'ı resmen başlatan olaylar olarak kabul edilmesine neden olmuştur.¹¹

Soğuk Savaş sonrası küreselleşme adı verilen yeni dönemde ortaya çıkan çok sayıda olay ve gelişme bu sürecin belli bir düzene kavuşmadığını ve çoğu zaman kaosa yol açtığını göstermektedir. Bu makalenin ana tartışma konusunu bu bağlamda görmek mümkündür. Küreselleşme süreci “tarihin sonu” iddialarıyla başladığında herkes şaşırılmış ve konuyu tartışmaya başlamıştı. Tartışma çabuk duruldu ve ortada bir son olmadığı, aksine devam eden bir tarih olduğu konusunda mutabakat sağlanmıştı. Şimdilerde açılan yeni tartışma

¹⁰ Güler, Ali, (2002) "II. Dünya Savaşı Sırasındaki Konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması ile İlgili Müttefik Teşebbüsleri", *Kara Harb Okulu Bilim Dergisi*, U.28.7.2002, <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimder/doc/1999-1/bilder-6.doc>

¹¹ Acar, Cemal. *Soğuk Savaş Dönemi-Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ankara: Mm Yayıncılık, 1991, s.5.

konusu olarak “küreselleşmenin sonu mu” iddiası biraz fantezi bir düşünce gibi görünmektedir. Özellikle küreselleşmenin ilk dönemlerinde artık eski düzenin geçerliliğini kaybettiği sanki değişmez bir gerçeklikmiş gibi kabul edildi. Bu bağlamda makaleler ve kitaplar yazıldı. Bunlardan birisi Robert Cooper imzasını taşıyan *Ulus Devletin Çöküşü* eserinde yazar, dünyanın modern dönemden post modern döneme geçtiğini, dolayısıyla modern devlet olan ulus devletin fonksiyonlarını kaybettiğini iddia ediyor.¹² Yeni dönemin yeni bir düzen kurmadığını ve birtakım kaoslara sebep olduğunu tespit ediyor. Yeni dünyada güvenlik problemine dikkat çekiyor. ABD siyasi ve askeri gücünün küreselleşme sürecinde daha da güçlü hale gelmesi karşısında denge sağlayacak güçlerin olmaması kaos riskini gittikçe artırmaktadır. Dünya tek taraflı bir hegemonya alanına doğru evrilmekte olduğu endişesi sıklıkla dile getirilmektedir.

Soğuk savaşın bitmesi dünyanın 2 kutuplu yapısının çökmesi yeni bir sürecin başlamasıyla kavramsallaştırılmıştır. ABD’nin tek süper güç olarak dünyayı yönetme arzusu fiili bir durum haline geldiği düşünülmüştür. Küresel dünyanın tek merkezden siyasi ve ekonomik olarak yönetilme görüntüsü dünyadaki diğer güç merkezleri tarafından endişeyle karşılanmıştır. Endişeyi dile getiren yazarlardan birisi Kiev doğumlu Y. Maksimoviç Primamakov olmuştur. Primamakov, 11 Eylül saldırılarından sonra kaleme aldığı eserinde yeni kurulmakta olan dünyanın tek kutuplu olamayacağını, süper devletler çağının kapanacağını iddia etmektedir.¹³ Dünyada Amerika’nın dışında önemli güç merkezleri vardır. Bu güç merkezleri gün geçtikçe küresel boyutta ekonomik ve siyasi rollerini artırmaktadır. Küreselleşme bu bağlamda kendi olgusal temelleri üzerinde tarihsel sürecin getirdiği dengeler üzerinde anlam bulmaktadır. 11 Eylül sonrası dünya ilan edilen küresel teröre karşı ABD tarafın da yer almak zorunda kalsa da her devlet kendi tarihsel gerçekliği ve ülke çıkarları doğrultusunda politikalar geliştirmeye devam etmektedir. Bu durum tarihin iniş çıkışlı devamlılığını göstermektedir. Dünyadaki değişen dengeleri yakından takip eden Beril Dedeoğlu, küreselleşme adı altında Amerikan politikalarının dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme ve yönetme politikalarını analiz eder.¹⁴

Küreselleşmenin Farklı Boyutları

Küreselleşme dönemi toplumsal yapıda önemli dönüşümlerin başlamasına sahne oldu. Bu dönüşümlerin farklı ve çoklu sebepleri vardır. Sonuçları ise tek boyutlu ve tek biçimli olmayacaktır. Biz sadece bize yansıyan kısmını görebiliyoruz ve onun üzerine yorum yapıyoruz. Sosyal bilimlerin en önemli zaaf noktalarından birisi burada gizlidir. Tarih veya sosyoloji toplumsal gerçekliğe baktığı yönden gördüklerini, tespit ettiklerini, belgelediklerini bilimsel bilgi olarak yazar. Ancak bu bağlamda ortaya çıkan her hüküm aynı zamanda eksiktir. Küreselleşme de aynı durumda değerlendirilmelidir. Yapılan tanım denemeleri sadece değişim içindeki gerçekliğin bir kısmını tespit edebilir. Biz de mantık kuralları çerçevesinde küreselleşme adı verilen sürecin öne çıkan işlem özelliklerini sıralamaya çalışıyoruz. Bu bağlamda küreselleşme sürecinin bir olgusal bir de kurgusal yönü öne çıkmaktadır. Tanım denemelerinde olgusal yön temele alınmadığı durumlarda değerlendirme ve tanımlama hataları çoğalmaktadır. Bu bakımdan küreselleşmenin taraftarı veya karşıtı olmaktan öte olgusal yönünü keşfetmek ve ortaya koymak esas olacaktır.

Yazımızın ilk bölümlerinde teknolojik sürecin meydana getirdiği ve siyasal gelişmelerin ortaya çıkarttığı yeni dönemden bahsettik. Aslında küreselleşme adını verdiğimiz sürecin veya durumun en önemli iki dayanak noktasını ortaya koymuş olduk. Bu dayanak

¹² Cooper, Robert. *Ulus Devletin Çöküşü*, çev. Berrin Karahan, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2005, s.38.

¹³ Primamakov, Y. Maksimoviç. *11 Eylül ve Irak’a Müdahale Sonrası Dünya*, çev. Fatma ve Serdar Arıkan, İstanbul: Doğan Ofset Yayıncılık, 2004, s.142.

¹⁴ Dedeoğlu, Beril. *Değişen Dünyada Yeni Dengeler*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s.110.

noktalarından sonra ortaya çıkan olgusal duruma baktığımızda nelerle karşılaştığımızı burada ifade etmeyi deneyeceğiz. Birincisi küreselleşme sürecinde dünyada insanlar arası iletişimin kolaylaşması ve hızlanması öne çıktı. Bunu teknolojik gelişmelere ve özellikle bilişim devrimi olarak adlandırabileceğimiz başarılarla bağlıyoruz. Bu alandaki başarılar dünyayı değiştirmeye başladı ve bu değişim hâlâ hızlı bir şekilde devam etmekte. Fakat sanayi toplumunun genel yapısından ilk farklılaşma iletişimci Marshall McLuhan'ın dikkatini çekti. McLuhan, iletişim alanında devreye giren yeni teknolojik araçların yeryüzünü bir köy kadar küçülttüğünü iddia etti.¹⁵ Bir köyde nasıl ki herkes birbirini tanır ve birbirinden haberdardır, dünyada da öne çıkan insanları herkes tanımakta ve her yerden anında haberler paylaşılabilir. Bu anlamda dünya “global köy” haline gelmiş denebilir. Küreselleşme bu köyün içinde neler olup bittiğini bize anlatmak için kullanılan bir kavram oldu. Küresel köyde ticaret, göç ve kültür tarafından değiştirilen küresel bir birlikteliğin oluşturulduğu ifade edildi. Dünya artık McLuhan'ın ifadesiyle insanların, fertler, milletler ve devletler olarak birbirinden yakın ilişkilerle haberdar olduğu ve kendini kontrol etmekte olduğu bir “küresel köy” haline geldiği düşünülmektedir. McLuhan tarafından yarım yüzyıldan fazladır “Global Village” olarak adlandırılan durumun artık doğmakta olduğu kabul ediliyor.¹⁶

Küresel köy kavramı ortaya atıldığında henüz dünyayı etkisi altına almış olan büyük değişimler görülmemişti. SSCB dağılmamış, Berlin Duvarı yıkılmamış, Demir Perde erimemiş, Çin dünyaya açılmamıştı. En önemlisi iki kutuplu dünya sistemi halen devam ediyordu. Önemli gelişme, teknoloji alanında yaratılan yeni araçların iletişim ve medya sektörünü muazzam şekilde değiştirmesiydi. Diğer gelişmelerle birlikte dünya dengelerini alt üst edecek bir süreç başlamış oldu. Bu sürece düşünürler büyük bir mutabakatla küreselleşme adını uygun gördüler. Küreselleşme kavramını bu bağlamda meydana gelen gelişmeler ve değişimler çerçevesinde tanımlamak ve anlamak gerekir. Bunlar toplumsal olaylar ve olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kavramın tanımlanmasında zaten gerçeklik olarak tespit ettiğimiz olaylar ve olgular etkilidir. Kavram ne kadar gerçeklikle örtüşürse ve zihinlerimizde bu boyutuyla canlanırsa o kadar doğru olarak kullanılmış olur. Doğruluğun ölçütü kavramın dayandığı gelişmeler ve bu gelişmelerin yarattığı yeni durumdur.

Küreselleşme, bir toplumsal süreç olarak dünyadaki bütün toplumları etkisi altına almış görünüyor. Her toplum eşit derecede etkilenmese de bütün toplumlarda küreselleşmenin yarattığı değişimler ve dönüşümler gözlenmektedir. Bu anlamda küreselleşme tıpkı modernleşme ve sanayileşme gibi toplumların geleneksel yapılarını sarsmaktadır. Sanayi toplumu adı verilen dönem, önce Batı dünyasında sonra Batı dışı toplumlarda toplumsal yapıları değiştirmeye ve dönüştürmeye sahne olmuştu. Bu dönemde meydana gelen yeni durumlar, yapılar, sistemler, kargaşalar, bozulmalar yeni bilim olarak ortaya çıkmış olan sosyolojinin ana konusu olmuştu. Bununla ilgili başta sosyologlar olmak üzere siyaset bilimcileri, ekonomistler ve konuya yakın sosyal bilimler çalışmalar yapmaktadır. Sürecin nereye doğru evrildiğini takip ederek küreselleşme kavramının içeriğini belirlemek gerekmektedir. Eğer bu süreç ortak özelliklerini kaybetmeye başladıysa sona erip ermediği ve yerine yeni bir dönemin başlayıp başlamadığı tartışılmalıdır. Bu çalışmanın amacı zaten budur.

Küreselleşme sürecinin sona erip ermediğini tespit etmek ve konuyu tartışmak için olgunun hangi boyutlarda kimlik kazandığına bakmak gerekir. Yukarıda yeni teknolojik devrimin önemli bir etkiye sahip olduğunu ve iletişim-medya alanında olgusal değişimler

¹⁵ McLuhan, Marshall. & Powers B. R. *Global Köy*, çev. B. Öcal Düzgören, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001.

¹⁶ Kivisto, Peter. *Key Ideas In Sociology*, London: Sage Publication, 1998, s.155.

yarattığını ifade ettik. İlk önemli boyut olarak bunu belirleyebiliriz. İkinci olarak gelişmeler iki kutuplu dünya düzeninin değiştiğini bize göstermiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasında dünya devletleri ve güçlerinin durumu küreselleşmenin tanımlanması için önemli bir boyuttur. Sadece SSCB'nin dağılmasıyla BM teşkilatına 15 yeni devlet kaydolmuştur. Varşova Paktı sona ermiştir. Batı bloğu karşısında dengeyi sürdürecektir bir güç merkezi kalmamıştır. Bu durum dünya için son derece önemli bir olgusal gerçeklik ve yeni olayların başlangıç noktasıdır. Üçüncü önemli boyut ekonomi alanında karşımıza çıkar. Dünyada sanayileşmeyle başlayan ekonomik sistem kapitalizm olarak adlandırılmıştır. Kapitalizmin öne çıkan özelliği girişimcilik ve serbest ticarete dayanan bir ekonomik sistem olmasıdır. Karl Marks bu sistemi haklı gerekçelerle eleştirmiş ve yerine komünist ekonomik sistemi önermiştir. Bu sistemi ilk olarak Bolşevik Devrimi ile Ruslar uygulamaya sokmuş ve SSCB devletini kurmuşlardır. SSCB'nin dağılması esnasında komünist ekonomik sistem de çökmüştür. Bazı değerlendirmecilere göre komünist sistem çöktüğü için SSCB dağılmıştır. Sonuçta bu sistemin uygulanabilir olmadığı ortaya çıkınca dünyada yürürlükte uygulamaya devam eden tek sistem serbest piyasa da denilen liberal-kapitalizm olarak ilan edilmiştir. Hatta Fukuyama ilerlemeci paradigmayı yeniden kullanarak "tarihin sonu" kavramını kullanmıştır.¹⁷ Şimdi bu sistemin içinde ciddi kargaşalar ve çatışmalar ortaya çıkmış durumdadır ve küreselleşmenin geleceği bu boyutta mutlaka tartışılmalıdır.

Küreselleşmenin dördüncü boyutu kültür alanında karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme döneminde başlayan Batı merkezli kültür unsurlarının dünyada baskın haline gelme süreci küreselleşme döneminde de benzeri şekilde sürmektedir. Bu bakımdan bazı düşünürler küreselleşme sürecini modernleşmenin devamı olarak yorumlarlar.¹⁸ Modernleşme dönemi Avrupa'da bilginin insan aklıyla elde edilebileceği önermesiyle başlar ve muazzam bir medeniyet birikimi oluşturur. Bu birikimin dayanağı o dönemde üretilen kültür unsurlarıdır. Geleneksel kültürden kopmaya başlayan modern toplumlar dönemin şartlarına uygun yeni kültür ürünleri ve sistemleri geliştirirler. Örneğin roman sanatı bu dönemde gelişir. Felsefe alanında çok yönlü tartışmalar ve eserler bu dönemde ortaya çıkar. Milli diller bu dönemde gelişmeye ve birbiriyle rekabet edebilir duruma ulaşır. Ancak sömürgecilikle birlikte bu dillerden birisi öne çıkmaya başlar ve küreselleşmenin sembollerinden birisi haline gelir. İngilizcenin günümüzde bu kadar yaygın hal almasının temelleri, sanayileşme sonrasında sömürgecilik yöneltmesi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında Avrupa'nın farklı milletlerinin farklı kültürlerini yoğuran ve geliştiren bir atmosfer olduğunu unutmamak gerekir. Küreselleşme döneminde kültür alanında baskın hale gelen Batı kültürü yanı sıra ABD kaynaklı popüler kültür unsurları olmuştur. Özellikle medya araçları ve internet bu kültürün dünyayı sarmasını kolaylaştırmıştır. Kültürel küreselleşme adı verilen bu boyut başlı başına bir çalışma alanı haline gelmiştir.

Küreselleşme adını verdiğimiz tarihsel ve toplumsal dönemde teknoloji çok farklı ve etkili bir boyuta ulaştı. Yeni teknolojinin yarattığı topluma artık bilgi toplumu, bilişim devrimi, post-modern toplum gibi isimlendirmeler yetersiz kalmaya başladı. Son dönemdeki çalışmalar toplumların yapısal olarak dönüşümünü sağlayan bir teknoloji kavramıyla ifade edilmeye başlandı. Bu kavram dijitalleşme olarak literatürde yerini aldı. Önce e- ekiyle kullanılmaya başlayan kavram hayatımıza birçok yenilik kattı. Artık dijital ön ekiyle üretilen yeni kavramlar yeni toplumsal yapının unsurları haline geldi. E-kültür, e-devlet, e-nabız, e-adalet, e-imza, e-müzik gibi yeni sistemler dijitalleşmenin boyutunu göstermektedir. Bu alan yeni bir sosyoloji dalının doğmasına yol açmış ve dijital sosyoloji çalışmaları başlamıştır.

¹⁷ Fukuyama, Francis. "Tarihin Sonu mu?", Ed. Aydın ve Özensel, *Tarihin Sonu mu*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

¹⁸ Ritzer, George. *Toplumsal McDonaldlaştırılması*, çev. Ş. Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s.17.

Küreselleşme muhtemelen bu kulvarda gelişecek yeniliklerle evrilecek ve ilerleyecek gibi görünmektedir. Gelecek ile ilgili öngöründe bulunmak sosyolojinin görevi değildir ama sosyolojik bulgulardan yola çıkarak tahmin yapmaya çalışan fütüristler vardır. Biz bu çalışmada mümkün olduğunca olgusal veriler üzerinden analizler ve açıklamalar yapmaya özen göstereceğiz. Dijitalleşme alanında zaten yeterince olgu birikimi gerçekleşmiş durumdadır.

Küreselleşme Döneminde Krizler

ABD merkezli kurulmaya çalışılan hegemonya ve yeni dünya düzeni düşüncesi küreselleşmenin en önemli iddiası olarak kayıtlara geçti. Burada küreselleşmenin sadece olgusal boyutları değil aynı zamanda siyasi kurgu boyutu devreye girmektedir. ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte dünya meydanının kendisine kaldığı gibi bir iyimserliğe kapıldı. Bütün devletlerin ve toplumların ABD hegemonyasına hemen katılacağı gibi bir hava estirildi. Tarihin sonu iddiaları bu duygusallığın bir dışa vurumuydu. Ancak dünya tarihinin tecrübelerini çok iyi analiz etmiş bir tarihçi olan Arnold Toynbee, insanlığın bütünleşmeyeceğini yıllar öncesinden haber veriyordu. Buna göre farklı medeniyetler arasında rekabet sürmektedir ve tamamen birbirine dönüşmezler. Samuel Huntington buradan hareketle ilk işaret fişğini ateşledi.¹⁹ Eserinin ismi Medeniyetler Çatışması oldu ve ABD öncülüğündeki modern toplumların karşısında modern olamayan kesimlerin varlığından bahsetti. Ona göre bu kesimler rahat bir küresel barış kurulmasına müsaade etmeyeceklerdir. Çatışma kaçınılmazdır. ABD ve Batı ona göre siyaset geliştirmelidir. Gayri modern ve gayri medeni gruplarla savaşılmaya hazır olmalıdır. Huntington uyarıları sonrası gelişmelere baktığımızda küreselleşme adı altındaki olayların ne kadarı siyasi kurgu ne kadarı gerçek olgu olduğu şüpheli duruma gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası ikinci on yılın başında 2001 yılı 11 Eylül günü, ABD semalarında görülen uçaklar aniden binalara çarptı. Dünya Ticaret Merkezi binasına yapılan saldırılar canlı yayınlı bütün dünyaya servis edildi. Global köyün bir yerine uçak çarptığını bütün dünya halkı endişe ve heyecanla izledi. Saldırıları gerçekten dehşet vericiydi. Soğuk savaşın sona erdiği, büyük savaşların çıkma ihtimalinin çok zayıfladığı, ekonomilerin bütünleştiği, homojenleşmenin iletişim araçlarıyla hızla arttığı ve yeni gelişen bilişim ve iletişim teknolojilerinin büyük fırsatlar yarattığı bir dönemde böyle bir saldırı geniş kitlelerde büyük şaşkınlık yarattı. Özellikle de uzun yıllardır sıcak çatışmalardan kendi topraklarında uzak kalmış ve dünya liderliğine soyunmuş bir ülkede bu saldırının gerçekleşmesi şaşkınlıkları bir kat daha artırdı. Çünkü ABD güçlü savunması, teknolojik üstünlüğü ve ekonomik gücü sayesinde doğu bloğu karşısında sürdürdüğü Hür dünyanın liderliğinden büyük bir zaferle çıkmıştı. Bu zafer coşkusuyla dünyada kendince yapamayacağı hiçbir şey yoktu. Dolayısıyla bu ülkeye doğrudan büyük çaplı bir saldırı gerçekleştirmek adeta imkânsız görünmekteydi. Tarihin ilerleyen çizgisel evrimi adeta sona ermişti.

Yeni dünya düzeni peşinde dünyanın pek çok çatışma noktasına müdahale için giden Amerikalılar, hiç beklemedikleri bir terör saldırısıyla karşılaştılar. Dünya finans sektörünün kalbinin attığı en önemli merkez olan New York Manhattan'da mesai henüz başlarken Dünya Ticaret Merkezi'ne çakılan uçak herkesi şok etti. 11 Eylül 2001 tarihinde 08.46 ile 09.45 arasındaki 59 dakikada patlak veren olaylar, bilinçli bir intihar eylemi olduğunu gözler önüne serdi. Saldırganlar, ilk uçak Dünya Ticaret Merkezi'nin kuzey kulesine daldıktan sonra kameraların oraya çevrileceğini biliyorlardı. Böylelikle ikinci saldırıyı yapacak olan uçak tüm dünya tarafından izlenecekti. Nitekim öyle de oldu. CNN başta olmak üzere pek

¹⁹ Huntington, Samuel. *Medeniyetler Çatışması*, Çev. M. Turhan, C. Soydemir, Y. Eradam İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2002, s. 45

çok Amerikan televizyonu saldırıyı deyim yerindeyse naklen yayınladı. Aynı saatlerde uçaklardan birisi de Amerikan Güvenlik birimi Pentagon'a dalış yaptı.

11 Eylül 2001 Salı günü gerçekleştirilen tarihin en büyük terör saldırısında 2600'ü İkiz Kuleler'de, 125'i Pentagon'da ve 256'sı düşürülen dördüncü uçakta olmak üzere toplamda 2981 kişinin hayatını kaybettiği açıklandı. (11 Eylül Resmi Komisyon Raporu 2004) Yirmi birinci yüzyılın küreselleşme çağı olarak barış, refah, iş birliği, bütünleşme getireceği umut edilirken ortaya çıkan manzara terör, savaş ve çatışma ile dolu görünüyordu. 11 Eylül saldırısı ilk etapta Pearl Harbour saldırısı ile kıyaslanmasına rağmen, Amerikalılar için verilen kayıp ve yarattığı şok açısından, 7 Aralık 1941 tarihli Pearl Harbour baskınından çok ağır ve derin oldu. 1941 yılında Japonların Pasifik'teki Amerikan deniz üssüne yaptıkları bu saldırı, Amerika'yı fiili olarak İkinci Dünya Savaşı'na dahil etmiş ve büyük infial yaratmıştı. En az bu kadar infial uyandıran 11 Eylül saldırısı, olayın üzerinden iki saat geçmeden analistler tarafından tahlil edilmeye başladı. Amerikalı analistler bunun bir Üçüncü Dünya Savaşı ilanı olabileceğini söylemekte gecikmediler. Amerikan toplumunun siyasal liderleri bu saldırıyı "Declaration of War" (Savaş İlanı) olarak değerlendirdiler.²⁰

11 Eylül sihirli bir tarih olarak küreselleşme çağının bir dönüm noktası olarak yorumlanmıştır. Farklı yönleri ve sonuçları farklı bakış açılarından yorumlanarak analiz edilmeye çalışılmaktadır. Tarihteki askeri saldırılardan ve o zamana kadar görülen terörist saldırılardan farklı olduğu ortadadır. Görünen ipuçlarından ve yansıtılan yönleriyle düz mantıkla doğru kavranabilmesi mümkün değildir. Klasik savaşlardaki veya terörist eylemlerdeki gibi niçin ve nasıl yapıldığının somut verileri yoktur. Amerikan kamuoyu veya Dünya kamuoyunu tatmin edecek veya yatıştırarak makul bir sonuç çıkartmak oldukça zordur. Dolayısıyla her türlü spekülasyona ve komplo teorisine açıktır ve ciddi ihtimalleri de içinde barındırır. Öncelikle Amerika'nın kendi içinde meydana getirdiği sarsıcı etkinin sonuçları önemli ipuçları vermektedir. Amerikalılar için yaşadıkları kanlı iç savaşlardan sonra kendi topraklarında yaşanan en büyük saldırı olmuştur. Sıradan halkın böyle bir saldırıyı akıllarına getirebilmesi, düşünebilmesi ve tahayyül edebilmesi imkansızdır. Amerikalıların bilinç dünyasında sadece bütün dünyanın imrenerek ulaştıkları bir "Amerikan Rüyası" tasavvuru vardır. Comte'un tasavvur ettiği "pozitif hal" safhasına benzer şekilde, ulaştıklarını düşündükleri mükemmel toplumsal safhanın gerçekliği konusundaki bilinçleri veya hayalleri bu saldırıyla yerle bir olmuştur. Amerikalılar için korkunç bir bilinç bozulmasına sebep olmuştur.

Amerikan yönetimi yeni düşman tanımlamasını 11 Eylül saldırısı üzerine yapmıştır. Saldırıyı düzenleyenlerin radikal İslamcı teröristler olduğu açıklanmıştır. Bu teröristlerin Afganistan dağlarında saklandıkları ve dünyayı teröre bulayacakları ilan edilmiştir. Terörün küreselleştiğini ve bütün devletlerin buna karşı ortak tavır almaları gerektiğini ifade eden ABD, kendi çizdiği stratejiler çerçevesinde dünyaya müdahale etmeye girişmiştir. İlk sırada Afganistan vardır. Afganistan Soğuk Savaş döneminde (1979) Sovyet işgaline karşı ABD tarafından desteklenen Müslüman mücahitlerin ülkesidir. Amerikalılar bu savaşçılara her türlü eğitim, örgütlenme, silah ve donanım desteği vermişlerdir. ABD 11 Eylül saldırıları sonrasında düşman ilan ettikleri radikal İslamcı teröristlere karşı operasyon yapmak amacıyla Afganistan'a müdahalede bulunur. El Kaide adıyla faaliyet sürdüren örgütü Afganistan yönetiminin koruduğu iddiasıyla müdahale doğrudan Afganistan devletine yapılmıştır. Birleşmiş Milletler ve NATO gibi uluslararası örgütler müdahale için meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Görüntüde ABD ordusu yalnız değildir. Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (International Security Assistance Force (ISAF)) adıyla bir yapı oluşturulmuş ve NATO kapsamında destek alınmıştır. Bu güç içinde Türk askerleri

²⁰ Babacan, Abdurrahman. 11 Eylül Süreci Amerikan Söylemi: Zihinsel Bir Hegemonya Yaratmak, 11 Eylül: Tarihsel Dönüşümün Analizi, Ed. A. Babacan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s.240.

de görev yapmışlardır. Bu operasyonla ABD dünyada meydana gelen bütün olaylara küresel bir yönetim içinde müdahale edilebileceğini göstermiştir. Küreselleşmenin en önemli göstergelerinden birisi olmasına özen gösterilmiştir. Bu durum aynı zamanda küreselleşme sürecinin toz-pembe güzellikler ve iyilikler içinde sürmeyeceğinin delili gibidir.

Afganistan sonrasında hedefinin Dünya petrol rezervinin önemli bir bölümünü elinde bulunduran Irak olduğu çok açık bir şekilde ilan edildi. Gerekçe “Irak’ta Saddam yönetiminin kitle imha silahlarına sahip olması ve bunlarla dünyaya önemli bir tehdit oluşturduğu” şeklinde ilan edildi. Irak’a müdahale edebilmenin meşru zeminini oluşturmak için öne sürülen “kitle imha silahları” bahanesinin gerçekçi olmadığı anlaşıldığında da Amerikan yönetiminin son derece rahat bir şekilde Saddam’ın tehlike oluşturduğu ve bunun Amerika’nın güvenliği için gerekli olduğu şeklinde savunma yaptığı görüldü. Irak’ta da Amerikan egemenliğinin geçici olmadığı ve kitle imha silahlarına yönelik olmadığı çok açık olarak herkes tarafından görüldü. ABD’nin Irak operasyonu 2003 yılının mart ayında başladı, Aralık 2011 yılında resmi olarak sona erdi. Irak’ı Özgürleştirmek ismi verilen operasyon sonucunda ülkede tam bir kaos yaratıldı ve çok sayıda ölüme, işkenceye ve tecavüze yol açan olaylar yaşandı. ABD kendisine güvenli bir askeri üs kurdu, Kürt aşiretlerine bölgesel özerklik sağladı, Irak devletinin bütün kurumsal yapıları tahrip edildi, Irak’ın bütün zenginlikleri yağmalandı, milyonlarca insan mağdur edildi ve büyük kısmı öldürüldü. Bağdat’ın tarihi ve kültürel birikimi darmadağın edildi ve pek çoğu çalındı. İnsan hakları ihlalleri ve insanlık dışı uygulamalar unutulmayacak işgal günleri olarak hafızalara kazındı. Irak işgali küreselleşme kavramına olumlu anlam yükleyen pek çok düşünür için tam bir hayal kırıklığı yaratacak olayların başlangıcı oldu. Fakat Amerikalılar bu operasyonu Irak’ı özgürleştirmek olarak sunsalar da Irak’ta büyük bir kaosu çıkarttığı bir gerçektir.²¹

ABD merkezli bir küreselleşmenin kurgusal olarak devreye sokulması sonucu Ortadoğu coğrafyasında istikrar bozuldu. Arap Baharı adı verilen bir süreç başladı. 2010 yılında Tunus’ta mevcut hükümete karşı başlayan protestolar ve ayaklanmalar silahlı isyana dönüştü. Bu iktidar karşıtı isyanlar daha sonra Libya, Mısır, Yemen, Bahreyn gibi ülkelere yayıldı. Göstericiler küreselleşmenin teknolojik araçlarını kullanarak isyanları büyüttüler ve ülkeler yangın yerlerine dönüştü. Günlerce sokak gösterileri ve protestolar yapıldı. Tunus, Libya, Mısır, Yemen yönetimleri devrildi. Suriye yönetimine karşı silahlı ve örgütlü gruplar isyanı sürdürdülerse de yönetim devrilmedi. Suriye bu sürecin en dikkat çeken örneği oldu. Daha doğrusu Suriye iş savaşı küresel kriz odaklarından birisi olarak öne çıktı. İsyanlar hükümet yanlısı milisler, karşı göstericiler ve ordular tarafından şiddetle bastırılmaya çalışıldığı için uzun süre bu ülkelerde kargaşa yaşandı. Bölgede Arap Baharı adı verilen kriz döneminde insani hayat sürdürülecek huzurlu bir ortam kalmadı. Örneğin Mısır’da 25 Ocak 2011’de mevcut Hüsnü Mübarek yönetimine karşı başlayan gösteriler, protestolar, sivil itaatsizlik eylemleri 11 Şubat 2011 günü sonuç verdi. Mübarek istifa etmek zorunda kaldı. Yerine yasaklı bir grup olan Müslüman Kardeşler teşkilatının kurdurduğu Özgürlük ve Adalet Partisi başkanı olarak Muhammed Mursi başkan olarak seçildi. Fakat onun seçilmesiyle ülkede kargaşa ve isyanlar bitmedi. Görevde bir yıl kalan Mursi yönetimine karşı Kahire’de Tahrir Meydanı’nda günlerce süren protestolar sonucu yönetime Askeri Cunta el koydu. Mısır yönetimi ABD ve Batı devletlerinin istediği ve onayladığı bir şekle dönüştü. Böylece küresel çağda hiçbir ülkenin kendi haline bırakılamayacağını dünya görmüş oldu.

Arap Baharı sürecinde asıl küresel kriz Suriye’de patlak verdi. Suriye’de egemen olan Baas Partisi diktatoryasına karşı 2011 yılında halkın ayaklanması bir iç savaşa sebep oldu. Suriye’de yaşayan farklı etnisitelere ve mezheplere sahip insanlar bir umutla zulme karşı

²¹ Galbraith, Peter. *Irak’ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü*, çev. M. Murat İnceayan, İstanbul: Doğan Kitap, 2007, s.190.

ayaklanmaya katıldı. Oyun bundan sonra devreye sokuldu. Suriye küresel güç mücadelesinin adeta hesaplaşma alanına dönüştü. İç savaş başlayınca Esad yönetimine destek için hemen Rusya ve İran devreye girdi. ABD zaten Arap Baharı'nı destekleyen küresel güç olarak devredeydi. Onun yanında İsrail, İngiltere, Fransa ve diğer Batılı devletler yer aldı. Hatta uzak doğu coğrafyasından Çin bile varlığını gösterdi. Türkiye de NATO üyesi olarak müttefiklerinin yanında oldu. Fakat ters giden bir şeyler vardı. Esad yönetimi ilginç bir şekilde ayakta kalmayı başardı. Muhalefet güçleri arasında IŞİD (DAEŞ) adı verilen bir radikal İslamcı örgüt peydah oldu. Daha önce ABD güçlerinin Afganistan dağlarında peşine düştüğü radikal İslamcı militanların öncülük yaptığı bir küresel terör örgütü kuruldu ve yeni model bir devlet olduğunu iddia ediyordu. Adına devlet deseler de halkı ve sınırları çizilen bir ülkesi olmayan ama çok sayıda mobilize militanları olan bir yapı doğdu. Bu örgüte dünyanın farklı yerlerinden din için savaşılmaya geldiğini iddia edilen insanlar katıldı. Bu örgüt İslam adına vahşi katliam görüntüleri çekerek internetten yayımladı. Dünya kamuoyunun bütün korkularını ve nefretini kazanmayı başardı. Dünya yeni boyutta bir krizle karşı karşıya kaldı.

Küresel krizler durmak bilmiyordu. 2019 yılında Covid 19 virüsünün yol açtığı bir hastalık bütün dünyayı kasıp kavurdu. Adına pandemi dendi ve dünyanın dengesini oldukça fazla sarstı. Dünya küreselleşmenin sorunlarıyla boğuşurken bulaşıcı bir hastalık bütün dünyayı etkisi altına aldı. Siyasal, ekonomik, kültürel süreçlere aldırmadan insanların biyolojik yapılarını tehdit eder duruma geldi. Çağlar öncesindeki doğa mücadelesine sanki geri döndük. İnsanoğlunu modernleşmeyle başlayan teknolojik kuşatılmışlığı içinde yakaladı ve çaresiz kaldı. İnsanlar uzun süredir doğa ile bu kadar çıplak bir şekilde karşı karşıya gelmemişti. Aradaki bütün barikatları kolayca aşan bir virüs dünyanın merkezine oturdu. Artık küreselleşmeyi anlatırken kullanabileceğimiz bir güçlü argüman daha kazanmış olduk. Sınır, milliyet, kültür, sınıf tanımayan bir virüs küresel bir şekilde bütün insanlığı aynı zaman diliminde etkisi altına aldı. Bulaştığı hastaların bir kısmını öldürebilen bu virüs karşısında insanlar ne yapacaklarını şaşırılmış durumdalar. Dünyayı tam bir küresel bunalıma sokmuş oldu.²²

Küresel salgının etkilediği dünyada insanlık bütünleşmesi veya bölgesel birleşmelerin pek anlamlı olmadığı anlaşıldı. Küreselleşmeyle birlikte sınırların kalkacağı, serbest dolaşımın olacağı, ulus devletlerin fonksiyonlarını kaybedeceği gibi varsayımlar tamamen ortadan kalkacak bir gelişme yaşandı. Virüs sebebiyle bütün sınırlar yabancılara kapatıldı. Devletler başka ülkelerde yaşayan vatandaşlarını özel uçaklar (tarifeli olmayan uçuşlar) ile getirdiler ve korumaya aldılar. Ülkeler arasındaki ilişkiler ve özellikle ulaşım en alt düzeye indirildi. Dünya üzerindeki uçakla seyahat etme imkânı sunan havayolu sistemi hemen hemen durma noktasına geldi. Küreselleşmenin en önemli başarılarından birisi dünyanın her köşesini birbirine bağlayan ve gece gündüz karşılıklı uçuşlarla bir ağ gibi çalışan sistem tarihte ilk defa durmak zorunda kaldı. Milletler kendi kaderleriyle baş başa kaldı. Hastalarıyla kendileri uğraşacak, ihtiyaç duydukları tıbbi malzemeleri kendileri bulacak, durma noktasına gelen ekonomi için kendi tedbirlerini almak zorunda kaldılar. Hâlbuki küreselleşme ilk dönemde milli devletlere bu tür işleri kendi başlarına yapmalarına gerek olmadığı mesajı vermişti. Küreselleşmenin hemen hemen bütün varsayımları bu krizle tartışılır hale geldi, hatta çürüdü.

Korona ile ortaya çıkan bunalım döneminde ülkeler, küresel serbest piyasa ekonomisinin bir aldatmaca olduğunu öğrenmek zorunda kaldılar. Her ülke kendi derdiyle baş başa kaldığında dünyanın hiçbir ülkesinden ihtiyaçlarını karşılayamayacağını görmüş oldu. Örneğin bu süreçte en fazla ihtiyaç duyulan tıbbi maske temininde zorlandılar. Bazı

²² Atasoy, Fahri. "Covid-19 Salgını Yeni Bunalım Çağının Habercisi mi", Ed. Serdar Sağlam v.d., Toplumsal ve Kültürel Boyutlarıyla Koronavirüs Salgını, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.

devletler başka ülkelere giden maskelere bile el koydular ve devletler arasında krizlere sebep oldu. Kendi üretim sistemi olan veya hemen dönüşüm sağlayabilen ülkeler problemi çabuk çözmeyi başardı. Türkiye bu ülkelerden birisi olarak öne çıktı ve yerli üretim alternatifleri çoğaldı. Bunda Türkiye'nin konfeksiyon alanında dünyanın önde gelen fason üreticilerinden birisi olması etkili oldu. Ayrıca Türkiye tarihi müktesebatı gereği kriz dönemlerinde milli dayanışma gösterebilen bir kültürel yapıya sahip olduğu için çabuk toparlayabilecek bir kabiliyete sahip olduğu bu tür zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Bu büyük bir güç ve imkândır. Türkiye bu krizden çok ders çıkarabilecek bir toplum ve kültür yapısına sahiptir. Sadece küreselleşme ve liberalizm ile gözünün boyandığının ve aldatıldığının farkına varsın yeterlidir.

Pandemi sonrası dünyada ortaya çıkan en önemli gelişme kuşkusuz Rusya Cumhuriyeti'nin Ukrayna'ya saldırması oldu. İki ülke arasında 2014 yılından beri gerilim yaşanmaktaydı. SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında Ukrayna Rus hegemonyasından tamamen kurtulmak istiyordu. Putin yönetimine geçen Rusya ise eski Rusya topraklarını ve SSCB bölgelerini tekrar kontrolü altına almak istediğini gösteriyordu. Putin bunun için önemli adımlar attı. SSCB sonrası ABD karşısında dünya siyasetinde tekrar önemli roller üstlenebileceği duygusuna ve düşüncesine kapıldı. Bunun en önemli göstergesi Suriye krizinde üstlendiği rol oldu. Esad iktidarı karşısında savaş başlatan muhalefetin bastırılması için ve Esad iktidarının sürmesi için bütün gücünü kullandı. Suriye krizi Putin yönetimindeki Rusya'nın tekrar yükseliş göstergesi oldu. Daha önce istediği şekilde çözemediği Ukrayna problemini kökten çözmek için 2022 şubat ayında askerî operasyona girişti. Bu girişim doğrudan Ukrayna'yı işgal edip Rusya'ya bağlamaya yönelikti. İşgal girişimi esnasında yaşanan savaşta her 2 taraftan 10 binlerce insan öldü, milyonlarca insan yerlerinden göç etmek zorunda kaldı. Bunların büyük kısmı Avrupa ülkelerine dağıldı. Hem Ukrayna'da hem Rusya'da ekonomik sıkıntılar baş gösterdi. Dünya, Rusya'yı durdurabilmek için birtakım ekonomik tedbirler uygulamaya başladı. Ancak özellikle Avrupa devletleri Rusya'dan almakta oldukları doğalgaz kesintisi yüzünden büyük risk yaşadılar. Küreselleşen dünyada serbest piyasa bu tür krizler yüzünden sürdürülemez hale geldi. Küreselleşmenin beklendiği gibi dünyayı barışa, serbestliğe, huzura götüremediği bu tür sıcak savaşlar vesilesiyle tekrar tartışma konusu oldu.

Rusya-Ukrayna krizinden sonra küresel barışı bozan en büyük tehditlerden birisi İsrail'de patlak verdi. İsrail'de 7 Ekim 2023 tarihinde Amerika'nın 11 Eylül saldırılarına benzer bir olay meydana geldi. Filistin Ortadoğu bölgesinde kanayan bir yara olarak, devlet bile olamayan, bütün olumsuzluklara rağmen varlığını sürdürmeye çalışan bir ülke. Toprakları İsrail tarafından işgal edilmiş ve direnişleri sürekli kanlı müdahalelerle bastırılmış bir topluluk yaşıyor. Soğuk Savaş döneminde Yaser Arafat liderliğindeki Filistin Kurtuluş Örgütü, Filistin davasını dünyaya sosyalist blok desteği ile duyuruyordu. Sonra dünya küreselleşmeye başladı, Arafat öldü, şartlar değişti, Filistinliler iyice kimsesizleşti. Sonradan kurulan Hamas gibi örgütler maalesef egemen ülkeler nazarında meşrulaşamadılar. Lübnan'da yerleşmiş İran destekli Hizbullah benzeri bir yapılanma dünyaya kendilerini anlatmaya fırsat vermedi. Bu durum İsrail'in her zaman işine geldi ve kolay müdahale edebilmesini sağladı. 7 Ekim günü Hamas, sebebi tam anlaşılamayan bir eylem gerçekleştirdi. Hamas'a bağlı İzzeddin el-Kassam Tugayları tarafından İsrail'e yönelik Aksa Tufanı adı verilen bir saldırı gerçekleştirildi. Saldırıda, çoğu İsrailli sivil ve asker 1200 kişi hayatını kaybetti, 250'si rehin alınarak Gazze'ye götürüldü. İsrail bunun üzerine savaş kararı aldı ve Gazze'ye büyük bir askeri operasyon başlattı. Önce havadan bombardıman yaptı. Sonra kara harekatıyla on binlerce çocuk ve kadınlar başta olmak üzere Filistinli öldürüldü, binlercesi yaralandı, milyonlara ulaşan insan sürüldü. Bu esnada Gazze abluka altında tutularak bütün yardımlar engellendi ve Filistinlilerin tıbbi yardımdan ve beslenme imkanından mahrum kalması sağlandı. Bütün dünyanın gözleri önünde, soykırıma varan

insanlık dışı katliamlar yapıldı. Küreselleşmenin hamisi olan ABD ve Batılı ülkeler İsrail'i şartsız desteklediler. İsrail'in yaptıkları karşısında dünyada hiçbir güç engelleme yapamadı. Sadece insan vasfını ahlaki olarak koruyabilen Batı toplumunun duyarlı kesimi sivil eylemlerle olayları kınadı ve sokaklarda protesto etti. Bu durum aslında küreselleşmenin paradoksu gibiydi.

Küreselleşmede Sona Doğru mu Yaklaşıyoruz?

Küreselleşmenin sonu mu geldi tartışmaları yeni değil. Alan Rugman 2000 yılında henüz küreselleşmenin toz pembe anlatılmaya başladığı dönemde, *The End of Globalization* başlığı ile Radikal bir küreselleşme analizi alt başlığı ile bir kitap yayınladı. Türkçeye de çevrilen (2004) bu eserde yazar, dünyadaki önemli ekonomik ve siyasal krizleri anlatıyor. Yazar önsözde kitabı yazmaya kendisini ikna eden delillerin sağlam olduğunu belirtir. Bir ekonomi profesörü olan Alan Rugman bu kitabın odak noktasını uluslararası ticaretteki baskın aktörler olarak ifade eder. Uluslararası ekonomik faaliyetler küreselleşmeyi olumlu gösteren çevrelerin iddialarının aksine birtakım krizlerle mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Dünya ticaret örgütü (WTO), dünyadaki ticaret ve yatırım politikaları, küreselleşmenin diğer yönlerini oluşturan güncel gelişmeler beklendiği gibi bir dünya oluşturmamaktadır. Yazara göre küreselleşme birilerinin anlattığı, insanların hoşuna gidecek bir masala benzemektedir.²³ Dolayısıyla bu masal ortamından kurtulup gerçeklerle yüzleşmek gerekmektedir. Yazar küreselleşme masalının bizi yanıltması için gözlemlediği ve analiz ettiği gerçekleri bu kitabında okurların ilgisine sunmaktadır.

Küreselleşme kavramının ortaya çıkışı ve kullanılmaya başlanması, sanayi toplumu veya kapitalizm olarak adlandırılan dönemin farklılaşmasına dayanır. Yukarıda açıklandığı üzere dünyanın yeni bir döneme girdiği bilim ve düşünce insanları arasında bir uzlaşmayla kabul edilmiştir. Sadece bu yeni dönemin hangi özelliklere sahip olduğu ve isminin hangi terimle adlandırılacağı hususunda tartışma sürmüştür. Küreselleşme teriminin yeni dönemi açıklamak için kullanılmaya başlaması ve kavramsallaştırılması 20. Yüzyılın son çeyreğinde olgusal hale gelmiştir. Bu süreçte küreselleşmenin olgusal özellikleri ile küreselleşmeyi bir proje gibi yönetmeye çalışan büyük güçlerin kurgusal stratejileri yine bir kargaşa yaratmıştır. Bilimin amacı bir alanla ilgili olguları her yönüyle ortaya koymak, tespit etmek, tanımlamak, sınıflandırmak ve açıklamaktır. Küreselleşmenin bittiği ve dünyanın yeni bir döneme girdiğiyle ilgili karar verebilmek için eldeki verilere bakmak gerekir. Burada farklılaşmayı tespit edebileceğimiz en kritik alan teknolojinin toplumsal yapıyı dönüştürmesidir.

Devletler ve milletler arasındaki siyasal ilişkiler, stratejiler ve gelişmeler kolay değişmemektedir. Yukarıda sıraladığımız krizler bir yönüyle yeni görünmesine rağmen tarihi süreçte yaşanmış olan olayların devamı niteliğinde değerlendirilebilir. Ortadoğu coğrafyasındaki çatışmalar, Rusya'nın çevresindeki halklar ve ülkelerle ilişkisi, Balkanların ve Orta Asya'nın durumu, Avrupa ülkelerinin dünya sahnesinde almaya çalıştıkları roller yakın tarihten bağımsız düşünülemez. Küreselleşme öncesi veya sonrası bazı farklılıklar olmasına rağmen problemin kökeni aynı yerde saklı gibi görünmektedir. Suriye krizinde Fransa, Kırım krizinde Rusya, Mısır krizinde İngiltere tesadüfen öne çıkmıyorlar. Eskiden olmayıp yirminci yüzyılda bütün kriz odaklarında boy gösteren ve rol üstlenmeye çalışan güç ABD olmuştur. Rusların Bolşevik Devrimi sonrası kurdukları SSCB ile karşıt iki kutup oluşturmaları dünya tarihinde farklı ve önemli bir dönem oluşturmıştır. SSCB sonrası küreselleşme olarak adlandırılan dönemde yeni bir oyuncu devreye girmiş görünmektedir ki bu ülke Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Bundan sonra dünya tarihinin nereye evrileceği merak konusudur. ABD, Huntington'ın Medeniyetler Çatışması adlı eserindeki Çin analizlerinden

²³ Rugman, Alan. *Globalleşmenin Sonu: Radikal Bir Küreselleşme Analizi*, çev. S. Eroğlu, İstanbul: MediaCat Kitapları, 2004, s.16.

beri bu konuda temkinli politikalar geliştirmektedir. Konu henüz bilimin nesnel olarak inceleyebileceği olgusal boyuta evrilmiş değildir. Stratejiler, politikalar, hamleler ile süreç dinamik bir şekilde yaşanmaktadır. Bu süreç küreselleşmeyi ortadan kaldırmayacağı gibi yeni bir boyut kazandırabilir.

Küreselleşme başladığı dönemde üç ülkeye (mille) çok büyük fırsatlar sağladığını daha önceki çalışmalarımızda dile getirmiştik. Birincisi iki kutuplu dünyada Batı cephesini temsil eden ABD, ikincisi doğu ve batı olarak bölünmüş olan iki Almanya'nın birleşmesi sonucu Almanlar, üçüncüsü SSCB içinden bağımsızlığını kazanan Türk devletleri bağlamında dünya Türklüğü olarak tespit etmiştik. Türkler küresel mücadelede henüz pek varlık gösteremediler ama önemsenen bir güç merkezi olarak değerlendirilmeye devam ediyorlar.²⁴ Dünyada ortaya çıkan krizler küresel anlamda bir şekilde Türkleri ilgilendirmektedir. Suriye, Irak, Filistin, Karabağ, Kırım, Tebriz, Ukrayna, Doğu Türkistan, Saraybosna somut örnekler oluşturur. Özellikle Soğuk Savaş sonrası bozulan dünya dengeleri sonucunda Türklerin yaşadığı veya Türklerle tarihi bağları olan bölgelerde kargaşalar ve çatışmalar çoğalmıştır. Baskıcı ve kapalı rejimlerin olumsuz etkilerinden kurtulmak isteyen halklar küreselleşme sürecinden biraz umutlandılar. Bu bölgelerde sosyal hareketlilik başladı. Örneğin 1944 sürgünü ve katliamı sonrası Kırım halkının bir kısmı ata topraklarına dönmeye başladı. Hatta uzun yıllardan beri yaşadığı Londra'da 22 Eylül 2011 tarihinde vefat eden Cengiz Dağcı'nın cenazesi, 1 Ekim 2011 tarihinde Kırım'a götürüldü. Kırım'dan göç etmek zorunda kalmış binlerce Kırım Türkü bölgeyi ziyaret etmeye başladı. Fakat Rusya, 18 Mart 2014'te Kırım'ı resmen ilhak ederek Kırım Cumhuriyeti'ni Rusya'nın bir parçası olarak ilan etti. SSCB sonrası Ukrayna egemenliğinde yer alan Kırım toprakları tekrardan Kırım Türkleri için kapanmış oldu. Süreç sonunda Rusya, Ukrayna'ya saldırdı ve küreselleşme yeni bir savaş ile bambaşka bir yöne savruldu.

SSCB sonrası Rusya, küreselleşme sürecinin en fazla kaybedeni görüldü. Ancak zamanla tekrar gücünü toparlamaya başlayarak tek kutuplu küresel düzenin oyun bozanı konumuna yükseldi. Suriye iç savaşında üstlendiği rol Rusya'nın Soğuk Savaş düzenindeki denge oyunculuğunu hatırlattı. Rusya'nın bulunduğu yerlere diğer güçlerin müdahale şansı kalmadı. Hatta Türkiye, Suriye iç savaşında Esad'ı koruma altına alan Rusya'nın uçağını sınır ihlali sebebiyle 2015 yılında düşürdüğünde savaşın eşiğinden dönüldü. Rusya ve Türkiye arasında uzun süre gerilim yaşandı. ABD bu gerilimi adeta teşvik eder gibi görüldü. Bölgede küresel boyutta bir mücadele yaşandığını bütün gözlemciler değerlendirdi. Aslında bölgedeki egemenlik mücadelesi Immanuel Wallerstein'ın Küresel Dünya Düzeni kuramında iddia ettiği gibi Yeni Çağ'dan itibaren kurulan dünya sisteminin dinamiklerini gösteriyor. Son dönemdeki küresel gelişmeler yüz yıl öncesinde bölgede emperyalist güçlerin oyunları ve işgallerinin günümüzde tekrarlanmakta olduğu düşüncesini uyandırıyor. Wallerstein, modern dünya sistemi olarak tanımladığı yakın tarihin baskın gücünün kapitalizm olduğunu düşünüyor. Ona göre kapitalist dünya ekonomisi sonsuz sermaye biriktirme dürtüsünün hükmü altındadır. Bu dünya sistemi yüzyıllar içinde genişleyip dünyanın diğer bölümlerini de sırasıyla kendi yarattığı iş bölümü içine dahil etmiştir. Bu sistem yaklaşık 500 yıldır inşa olunan ve varlığını sürdüren bir tarihsel sistemdir bu sistemin hareketlerini yöneten kuralları vardır ve sürekli kendini yenilemektedir.²⁵ Hatta Soğuk Savaş zamanında SSCB'nin varlığı bile ABD öncülüğündeki kapitalist sistemin dünya hegemonyasına hizmet etmiştir.

Küreselleşme adı verilen yeni süreç bu anlamda 16. Yüzyılda başlayan sürecin devamı niteliğindedir. Bu bağlamda kapitalist sistemin kendini yenileyerek güçlendiğini iddia eden

²⁴ Friedman, George. Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl İçin Öngörüler, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.

²⁵ Wallerstein, Immanuel. *Modern Küresel Sistem*, çev. M. Kürşat Atalar, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005, s.7.

başka görüşler de vardır. LaFaber, Michael Jordan ve yeni kapitalizm adını verdiği eserinde küresel çağın bir Amerikan hegemonyası yarattığından bahseder. Küreselleşme çağında kapitalizmin simgesi olan markalar ve şirketler güçlerini daha da arttırmış ve dünyaya yayılmış durumdadır. Yeni kapitalizm ABD öncülüğünde medyayı kültürü sembolleri kullanarak Sinsi bir emperyalizm yaratmıştır.²⁶ Kapitalizm ve emperyalizm artık eskisi gibi değildir. Yeni teknolojiler ve yeni iletişim araçlarıyla daha güçlü ve etkili bir yayılma göstermektedir. Daha önce sanayileşmenin doğurduğu kapitalizm 19. yüzyılda merkez ülkelerden çevre ülkelere yayılmaya başlamış ve ortaya sömürgecilik ve emperyalizm çıkmıştı. Küreselleşme sürecinde bu süreç şekil değiştirerek bir anlamda evrilmiş görünmektedir. Bu bağlamda küreselleşmeyi yeni emperyalizm veya sömürgecilik olarak gören değerlendirmeler vardır. ABD politikaları bu iddiaları destekleyecek örneklerle doludur. İran, Irak, Guatemala, Şili, Endonezya, Vietnam'da 10 binlerce insanın ölmesine sebep olan darbeleri desteklemiştir. Terör örgütleriyle iş birliği yapmıştır.²⁷ ABD öncülüğündeki küresel emperyalizm daha da vahşileşerek dünya hegemonyası sağlamak ve sürdürmek için insanlık dışı uygulamalardan çekinmemektedir. Uluslararası antlaşmalara ve sözleşmelere itibar etmemektedir. Çağın en büyük problemi burada düğümlenmektedir.

Wallerstein, kapitalizm ve emperyalizmin öncü gücü olarak 20. Yüzyılda önemli roller üstlenen ABD'nin küreselleşmeyi kendi lehine kullanmaya çalıştığını iddia eder. Fakat bunun dünyada yeni sorunlar ortaya çıkarttığını ve dünyanın gittikçe kaotik bir ortama sürüklendiğini tespit eder. Amerikan Gücünün Gerileyişi başlıklı kitabında ilk kısmı bir iddia olarak bu konuya ayırır.²⁸ Wallerstein'a göre Amerika'nın uluslararası alanda gücü gittikçe zayıflamaktadır. Özellikle hedeflediği başarıları elde edememektedir. Ona göre 11 Eylül ve sonrasındaki olaylar bunun en son ve en belirgin kanıtıdır.

Modernleşme, kapitalizm veya küreselleşme kavramları tarihin belli bir dönemini ifade etmek için kullanılan kavramlardır. Bu kavramların delalet ettiği gerçeklik sürekli kendini yenileyen dinamik süreçlerdir. Bazı öne çıkan özellikleri kavramların tanımlanmasında kullanılıyorsa da bu tanımlar mutlak değildir. Farklı bakış açılarından farklı özellikler ön plana çıkartılabilir. Toplumsal gerçekliğin farklı boyutları da bu tanımlamalarda belirleyici özelliklere sahiptir. Siyaset, ekonomi, iletişim ve kültür boyutlarında gözlemlenebilen değişim süreçleri ilgili kavramların değerlendirilmesinde önemli ölçütler içinde yer alır. Bu bağlamda ortaya çıkan bilişim teknolojilerindeki büyük başarılar ve Soğuk Savaş sonrası dünyadaki siyasi gelişmeler küreselleşmenin en önemli belirleyicileri arasında yer alır. Küreselleşme bu ölçütler bakımından önceki süreçlerden ayrılır ama önceki süreçlerin etkisi tamamen ortadan kalkmaz. Günümüzde meydana gelen bazı gelişmeler küreselleşmenin bittiğine delalet değil, dinamik ve çok değişkenli yapısına işaret eder. Küreselleşme sürecinin durumunu göstermek için yukarıda sıraladığımız olaylar ve ortaya çıkan krizler bir sonu değil, sürecin genel yapısını bize gösterir. Eğer küreselleşme kavramını ilerlemeci paradigmaya göre tanımladıysanız beklentiniz olumlu olacaktır. Meydana gelen olaylar olumlu olmadığına göre ya küreselleşmede problem vardır ya da tanımlamasında. Bize göre ismi ne olursa olsun tarihsel süreçlerin hiçbirisi düz çizgisel ilerleme içinde değildir. Bunu Sorokin'in *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* adlı eserinde anlattığı döngüselci paradigma içinde izah etmek mümkündür.²⁹ Buna göre tarih devam etmektedir ama farklı toplumlar

²⁶ Lafeber, Michael Jordan, s.41

²⁷ Harvey, David. *Yeni Emperyalizm*, çev. A. Nüvit Bingöl, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2019, s.41.

²⁸ Wallerstein, Immanuel. *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*, çev. Tuncay Birkan, Ankara: Metis Yayınları, 2004, s.19.

²⁹ Sorokin. A. Pitirim. *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.

farklı hayatlar yaşamaktadır. Küreselleşme süreci içinde farklı milletlerin ve devletlerin mücadelesi devam etmektedir ve devam edecek gibi de görünmektedir.

Sonuç

Tarih, toplum, kültür alanları insan bilimleri gelişmediği dönemlerde felsefenin düşünme konuları arasındadır. 19. Yüzyılda özellikle sosyoloji adıyla kurulan bilim dalı öncelikle insanoğlunun tarihsel süreçte yaşadığı dönemlerin yasalarını tespit etmeyi hedefler. Buna göre insanlığın bazı evrelerden determinist bir yapı içinde geçmiş olduğu temel kabuldür. Bu kabul düz çizgisel ilerlemeci paradigma olarak pek çok sosyoloji kuramında etkili olmuştur. İlerlemeci paradigma toplumların bir olumlu hedefe doğru belli safhalardan geçtiğini varsayar. Auguste Comte'un üç hal kanunu da Karl Marks'ın toplumsal aşamalar kuramı da bu paradigmanın ürünüdür. Dünyanın 20. Yüzyılda yaşadığı bütün krizlere rağmen Soğuk Savaş sonrası liberal serbest piyasa sisteminin tek seçenek kaldığını düşünen Francis Fukuyama hemen bu paradigmaya dönmüş ve tarihin sonunu ilan etmiştir. Halbuki tarih devam etmektedir ve inişli çıkışlı süreçler yaşanmaktadır. Sorokin bu durumu 20. Yüzyılın başlarında Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri kitabında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Dolayısıyla tarihi süreçlerin sonu ilan edilemez, sadece yaşanmakta olan olaylar izlenebilir.

Küreselleşme, yeni teknolojilerin etkisi ve soğuk savaşın sona ermesi sonucu ortaya çıkan yeni tarihsel dönem ve toplumsal durum olarak ifade edilebilir. Özelliklerini analiz etmek ve anlatmak için ciltlerce kitap yazılmıştır. Dönemin bazı temel göstergeleri vardır. Bunları küreselleşme kavramının olgusal dayanakları olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü küreselleşmeyi ABD merkezli bazı güçlerin kurgusal olarak politik çıkarları için kullandıklarını da gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda kavramın bu iki yönü bazı karışıklıklara yol açmaktadır. Bu yüzden küreselleşme üzerine yazılan metinlere şüpheyle bakmak ve dikkatle değerlendirmek zorunluluktur. Özellikle tartışma yaratacak ajite edici başlıklar ve konular karşısında temkinli olmak ve arka planda ne amaçlandığı irdelenmelidir. Küreselleşmenin sonu tartışması bu anlamda dikkate alınması gereken bir tartışma konusudur. Halihazırda yaşanan bir tarihsel ve toplumsal süreç vardır ve son derece dinamik olarak devam eden bu süreçte her daim değişim yaşanmaktadır. Son hükmü vermek bilimin bitirilmesi demektir. Bilim, neler olup bittiğini geriden gözlemleyerek tespitler ve analizler yapar. Değer yargılarında ve temenni gibi beklentilerde bulunmaz.

Dünya gerçekten ne kadar küreselleşti veya küreselleşmedi konusu halen tartışmalıdır. Dünyada eskiyi tamamen ortadan kaldıran yeni dönemler yoktur. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sanayi toplumu veya kapitalist sistem, 20. Yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başlamış ama halen eski sistemin pek çok unsuru varlığını devam ettirmektedir. Devletler arası ilişkilerde de bunu görmek mümkündür. Türkiye üzerinden örneklendirecek olursak Osmanlı Devleti sonrasında kurulan yeni Türkiye Devleti, Lozan Antlaşmasıyla tescillenmiştir. Dünya dengeleri sürekli değişmesine rağmen bu antlaşma geçerliliğini ve gücünü korumaktadır. Devletler ve milletler hayatında bazı köklü unsurlar kolaylıkla değişmemektedir. Dolayısıyla küreselleşme başladı her şey değişti demek tamamen safsatadan ibarettir. Küreselleşme kavramını politik çıkarları için kullanan çevrelerin yazdırdığı ilk metinlerde artık ulus devletlerin yok olacağı iddiaları buna güzel bir örnektir. Pandemi zamanında ortaya çıktı ki bir kriz anında sınırlar kapatılmakta ve ulus devletler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla küreselleşme konusunda ezber kalıplarla hareket etmek yerine süreçteki olumlu ve olumsuz gelişmeleri takip edecek bir strateji bizi doğru değerlendirmeye götürecektir.

Kaynakça

- Acar, Cemal. *Soğuk Savaş Dönemi-Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, Ankara: Mm Yayıncılık, 1991.
- Atasoy, Fahri. "Covid-19 Salgını Yeni Bunalım Çağının Habercisi mi", Ed. Serdar Sağlam v.d., *Toplumsal ve Kültürel Boyutlarıyla Koronavirüs Salgını*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2022.
- Babacan, Abdurrahman. 11 Eylül Süreci Amerikan Söylemi: Zihinsel Bir Hegemonya Yaratmak, *11 Eylül: Tarihsel Dönüşümün Analizi*, Ed. A. Babacan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, ss.207-247.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme*, çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Bozkurt, Veysel. *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2000.
- Cooper, Robert. *Ulus Devletin Çöküşü*, çev. Berrin Karahan, İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2005.
- Dedeoğlu, Beril. *Değişen Dünyada Yeni Dengeler*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Dikici, Mehmet. *İnsanlığa Dayatılan Küreselleşme*, Ankara: ATO Yayını, 2004.
- Drucker, Peter F., *Kapitalist Ötesi Toplum*, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1994.
- Evliyaoğlu, Gökhan. "Sibernetik ve İletişim", U. 25.6.2002, <http://www.elektronikiletisim.com/felsefe24.htm>
- Friedman, George. *Gelecek 100 Yıl 21. Yüzyıl İçin Öngörüler*, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.
- Fukuyama, Francis. "Tarihin Sonu mu?", Ed. Aydın ve Özensel, *Tarihin Sonu mu*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Galbraith, Peter. *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü*, çev. M. Murat İnceayan, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Güler, Ali, (2002) "II. Dünya Savaşı Sırasındaki Konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması ile İlgili Müttefik Teşebbüsleri", *Kara Harb Okulu Bilim Dergisi*, U.28.7.2002, <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimder/doc/1999-1/bilder-6.doc>
- Harvey, David. *Yeni Emperyalizm*, çev. A. Nüvit Bingöl, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2019.
- Huntington, Samuel. *Medeniyetler Çatışması*, Çev. M. Turhan, C. Soydemir, Y. Eradam İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık, 2002.
- Kivisto, Peter. *Key Ideas In Sociology*, London: Sage Publication, 1998.
- Lafeber, Walter. *Michael Jordan ve Yeni Küresel Kapitalizm*, Çev. Aysel Morin, İstanbul: Cep Kitapları, 2001.
- McLuhan, Marshall. & Powers B. R. *Global Köy*, çev. B. Öcal Düzgören, İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001.
- Özönder, M. Cihat. "Niçin Sosyal ve Stratejik Araştırmalar", *Kök Araştırmalar Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, Bahar, 1999.
- Poloma, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Primamakov, Y. Maksimoviç. *11 Eylül ve Irak'a Müdahale Sonrası Dünya*, çev. Fatma ve Serdar Arıkan, İstanbul: Doğan Ofset Yayıncılık, 2004.
- Ritzer, George. *Toplumun McDonaldlaştırılması*, çev. Ş. Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

- Robertson, Ronald. *Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, çev. Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Rugman, Alan. *Globalleşmenin Sonu: Radikal Bir Küreselleşme Analizi*, çev. S. Eroğlu, İstanbul: MediaCat Kitapları, 2004.
- Sorokin. A. Pitirim. *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972
- Toffler, Alwin. *Üçüncü Dalga*, çev. A. Seden, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981.
- Wallerstein, Immanuel. *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*, çev. Tuncay Birkan, Ankara: Metis Yayınları, 2004.
- Wallerstein, Immanuel. *Modern Küresel Sistem*, çev. M. Kürşat Atalar, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: Tek yazarlı %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.